

Prekočasno delo.

Dr. Lev Svetek.

Liberalistični gospodarski sistem, glasnik svobode v gospodarskih odnosih, je zagotovil tudi neomejeno razpolaganje z lastno delovno silo. Seveda je ta svoboda za ljudi, ki ne razpolagajo s kapitali, ampak le z delom svojih rok, zgolj formalnega značaja. Nasprotno podjetnik, ki razpolaga z dovoljnim kapitalom, od delavske sile ni v toliki meri odvisen, ker neuporabljeni kapital kot mrtva materija ne trpi, kot trpe nezaposleni delavci. Tako je torej na svobodi zgrajeno ravnotežje v delovnih odnosih le navidezno, zlasti še iz razloga, ker ponudba delovne sile prekaša povpraševanje po njej. Posledica je bila, da so se delovni pogoji vedno bolj slabšali, zlasti v pogledu delovnega časa. V dobi svobode v gospodarskih odnosih je trajal delovnik povprečno 12—14 ur na dan, delo se je vršilo tudi ponoči, brez razlike tudi žensko in otroško.

Slovstvo: Abramović, O prekovremenom radu u industrijskim poduzećima (Mjesečnik 1933, 188); Adžija, Radno vrijeme (Radnička zaštita 1928; Bajič, O prekočasnem delu (Sl. Pr. 1954, št. 5—6 in 10—12, cit. Bajič I); Bajič, Delavsko in nameščenško pravo, 1933, cit. Bajič II; Bajič, Osnovi radnog prava, opšti deo, 1937, cit. Bajič III; Bajič, Delovnopравни zbornik, 1940, cit. Bajič IV; Gjurković, O prekovremenom radu u industrijskim poduzećima (Mjesečnik 1935, 277); Jeremić, Uredjenje radnog vremena u trgovačkim i zanatskim preduzećima (Ekonomist 1928, 185); Krekić, Normalni radni dan, 1928; Krmpotić, O prekočasnem radu u smislu zakona o zaštiti radnika (Mjesečnik 1934, 150); Kun, Pomoćno osoblje po zakonu o radnjama (Mjesečnik 1935, 530, cit. Kun I); Kun, O nadležnosti vlasti za rješavanje sporova o prekovremenom radu (Mjesečnik 1936, 435, cit. Kun II); Kun, Da-li noćni čuvari, vratari itd. spadaju pod zakon o zaštiti radnika (Mjesečnik 1941, 165, cit. Kun III); Lekić, Da-li radniku sa mesečnom platom pripada nagrada za prekovremeni rad (Pravosudje 1939, 344); Pečarević, Da-li više pomoćno osoblje u smislu zakona o zaštiti radnika ima pravo na nagradu za prekovremeni rad (Pravna misao 1935, 231); Perić, Jugoslovensko socialno zakonodavstvo, 1931; Politeo, Primena socialnog zakonodavstva (Mjesečnik 1930, 383, cit. Politeo I); Politeo, Trgovački i ostali privatni nameštenici, 1932, cit. Politeo II; Politeo, Radno pravo, 1940, cit. Politeo III; Politeo, Plaća za prekovremeni rad (Merkurov Vjesnik 1928, št. 5 in 1929, št. 2); Reisman, Delovno pravo, 1933, cit. Reisman I; Reisman, Odločbe Vrhovnega sodišča v Ljubljani (Cankarjev koledar 1941, 114, cit. Reisman II); Spectator, Delovni čas v trgovskih obratih (Trgovski tovariš 1928, 37); Tauber, Da-li ima službenik, kome su povereni poslovi više vrste, pravo na nagradu za prekovremeni rad (Arhiv 1940, 496); Tintić, Zastara potraživanja iz službovnih odnosa i revizija zakona o radnjama (Radnička zaštita 1938, 250), cit. Tintić I); Tintić, Uticaj razrješenja službovnog odnosa na pravo traženja nagrade za prekovremeni rad (Mjesečnik 1939, 496, cit. Tintić II); Trgovčević, Pojam i naplata prekovremenog rada (Mjesečnik 1939, 395); Živković, Pojam pomoćnog osoblja po zakonu o zaštiti radnika i naša sud-

Izrabljanje je moralo roditi reakcijo. Delavci in nameščenci so po svojih sindikalnih organizacijah skušali doseči izboljšanje delovnih pogojev, zlasti skrajšanje delovnika. Rešitev slednjega vprašanja je bila najtežavnejša, in sicer iz sledečih razlogov: moč sindikalnih organizacij je zelo premenljiva in zavisi od vsakokratnih socialnih, gospodarskih in političnih razmer, pa tudi od delavcev samih; izvrševanje službenih pogodb je odvisno od pogodbenih strank samih; končno znači podaljšanje delovnika za delavce normalno hkrati povečanje mezde in so zato poedinci prekočasnemu delu celo naklonjeni.¹

ska praksa (Arhiv 1940, 194); Sudska praksa u Vojvodini i § 10 zakona o zaštiti radnika (Radno pravo 1940, št. 8—9, cit. Radno pravo I); Radno vreme i prekovremeni rad radnika i nameštenika (Radno pravo 1940, št. 10—11, cit. Radno pravo II); Prekovremeni rad radnika i nameštenika (Vjesnik Radničke komore, Zagreb 1940, št. 2, cit. Vjesnik RK).

Kratice: Pravni viri: prav. brat. sklad. = pravila bratovske skladnice z dne 16. februarja 1933; rud. zak. = splošni rudarski zakon z dne 23. maja 1854; s. g. z. = srbski gradjanski zakonik z dne 11. marca 1844; z. insp. d. = zakon o inspekciji dela z dne 30. decembra 1921; z. pok. zav. nam. = zakon o pokojninskem zavarovanju nameščenecv z dne 30. okt. 1933; z. z. d. = zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922; z. zav. d. = zakon o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922.

Odločbe: ap. sod. = apelacijsko sodišče; DS = Državni svet; KS Bgd = Kasacijsko sodišče v Beogradu; KS B Bgd = Kasacijsko sodišče v Beogradu, odd. B, Novi Sad; okraj. sod. = okrajno sodišče; okrož. sod. = okrožno sodišče; okrož. kot priz. sod. = okrožno kot prizivno sodišče; SS Zgb = Stol Sedmorice v Zagrebu; SS B Zgb = Stol Sedmorice v Zagrebu, odd. B; VS Lj = Vrhovno sodišče v Ljubljani.

Pravne revije in zbirke odločb: Arhiv = Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd; Branič = Branič, Beograd; Kokotović = Kokotović, Zbirka načelnih rješidaba i uputstava zakona o radnjama, Zagreb, 1939; Mj. = Mjesečnik, Zagreb; Odl. Sl. Prav. = Odločbe kasacijskega sodišča v civilnih stvareh (priloga „Slov. Pravnika“); Org. = Organizator, Ljubljana; Policija = Policija, Beograd; Prav. Glas. = Pravnički Glasnik, Novi Sad; Pravni život = Pravni život, Beograd (od l. 1937. priloga „Pravosudja“); Pravosudje = Pravosudje, Beograd; R. Pr. = Radno pravo, Zagreb; R. Z. = Radnička Zaštita, Zagreb; R.-S. = Rucner-Strohal, Zbirka rješidaba Stola Sedmorice, I, 1939; Sl. Prav. = Slovenski Pravniki, Ljubljana; Su. Pr. = Sudska praksa; Themis = Rješenja kasacionog suda u gradjanskim pravnim stvarima, založba Themis, Zagreb; Vr-Mil. = Vragović-Milanović, Zbirka rješidaba, Zagreb; Vj. R. K. = Vjesnik Radničke komore, Zagreb; Ž.-Š. = Žilić-Šantek, Uredba o izbranim odborima, Zagreb.

¹ Ni čuda, da je bila postavljena s strani delavstva zahteva po osemurnem delovniku razmeroma pozno, prvič oficialno šele na mednarodnem socialističnem kongresu v Parizu l. 1889, malo pozneje pa na kongresu za zaščito delavcev v Zürichu l. 1897. Izmed evropskih držav sta med prvimi uvedli osemurni delovnik Francija z zak. 23. aprila 1919 in Avstrija z zak. 17. dec. 1919.

Na ta način problem prekočasnega dela ni mogel biti zadovoljivo rešen. V tem pa je škoda, ki se je pojavila kot posledica neomejenega delovnega časa, začela prestopati okvir službenih odnosov. Zavzela je izredno širok krog in se kot eden glavnih vzrokov in pospeševalcev brezposelnosti začela odražati v občem narodnem in gospodarskem življenju. To je prisililo državo, da je prenesla ureditev vsaj deloma s področja svobodne pogodbe v svoje področje. Uredila je to materijo prisilno, tako da je maksimirala delovnik, za izjemno dovoljeno prekočasno delo pa je določila povišanje odplate. Spoštovanje teh določb je zavarovala s kazenskimi sankcijami ter jim dala tudi javnopravni značaj.²

Viri, ki urejajo prekočasno delo za naše ozemlje³, so naslednji:

1. Zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922 (Sl. N. 128/XXI, Ur. l. 211, izpr. in dop. po čl. 319 fin. zak. za l. 1928/29 z dne 28. marca 1928, Sl. N. 72/XXII, Ur. l. 130/41).

² Zaščita delovnika je urejena tudi na mednarodnopravnem temelju. Z njo se je bavila zlasti mednarodna konferenca na svojih zasedanjih, tako na prvem (Washington 1919), drugem (Genova 1920), tretjem (Ženeva 1921), šestem in sedmem (Ženeva 1924 in 1925). Vse na teh zasedanjih sprejete konvencije, med katerimi so za materijo, ki jo obravnavamo, važne one o nočnem delu žensk in otrok v industriji (1919), o tedenskem odmoru v industriji (1921) in o nočnem delu pekov (1924 in 1925), so bile ratificirane z zak. 6. decembra 1926 (Sl. N. 95/XXII iz l. 1927).

³ Materija o prekočasnem delu je bila urejena najprej z nar. Narodne vlade za Slovenijo o uvedbi osemurnega delovnika v državnih, občinskih in zasebnih podjetjih tvorniškega značaja z dne 30. decembra 1918 (Ur. l. XXXIII/248). Uredba predvideva le izjemno podaljšanje osemurnega delovnika, za prekočasno delo pa že predvideva 50% povišek. Enotno za državo pa je prva uredila to materijo ur. min. soc. pol. o delovnem času v industrijskih, obrtnih, rudarskih, trgovinskih in prometnih podjetjih z dne 12. septembra 1919 (Sl. N. 97, Ur. l. 154/674, spr. 8. aprila 1921, Sl. N. 84, Ur. l. 45/111). Ta ur. je veljala tudi za industrijska podjetja v poljedelstvu in gozdarstvu, predvidevala je uporabo svojih določb s primernimi modifikacijami tudi na prometna podjetja, izvzela je podjetja, kjer delajo le člani podjetnikove rodbine ter normalizirala za vsako prekočasno delo 50% povišek. Ta uredba je skupno z ur. o delavskih zbornicah z dne 21. maja 1921 (Sl. N. 157, Ur. l. 99/257), vendar z znatnimi spremembami, služila kot predloga z. z. d. Vendar predstavlja z. z. d. poslabšanje za uslužbenstvo zlasti v treh pogledih: dovoljuje za „ostala podjetja“ (razen industrijskih, rudarskih in prometnih) delovnik tudi 10 ur, dalje dovoljuje prekočasno delo mnogo pogosteje kot predhodna uredba in končno izvzema v § 3 iz svoje zaščite vse ono pomožno osebje, ki opravlja posle višje vrste (Prim. Bajič, Dvajset let jugoslovanskega delovnega prava, Sl. Prav. 1938, 306).

2. Zakon o inspekciji dela z dne 30. decembra 1921 (Sl. N. 69/IX, Ur. l. 106).

3. Zakon o obrtih z dne 5. novembra 1931 (Sl. N. 262/LXXXI, Sl. l. 572), §§ 152—157, 425 t. 1., 428 t. 14.

4. Obči rudarskopolijski predpisi z dne 15. avgusta 1938 (Sl. N. 215/LXIV, popr. Sl. N. 224/LXVII, Sl. l. 511 iz leta 1939).

5. Uredba o odpiranju in zapiranju trgovinskih in obrtnih obratovalnic in o delovnem času pomožnega osebja v njih z dne 16. aprila 1929 (Sl. N. 141/LIX, Ur. l. 284) ter pravilnik o podaljševanju delovnega časa v industrijskih in rudarskih podjetjih na podstavi sporazuma med lastniki in njih pomožnim osebjem z dne 25. septembra 1924 (Sl. N. 239/L, Ur. l. 313).

6. Naredba o odpiranju in zapiranju trgovinskih in obrtnih obratovalnic v dravski banovini z dne 29. aprila 1937 (Sl. l. 251, izpr. z dne 26. julija 1938, Sl. l. 379), izdana na osnovi uredbe ad 5. Nanovo je uredil to materijo Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino z naredbo o času za odpiranje in zapiranje trgovinskih in obrtnih obratovalnic in pisarn v Ljubljanski pokrajini z dne 3. oktobra 1941 (Sl. l. 80), izdano na podstavi čl. 3. kr. ukaza z dne 3. maja 1941.

7. Uredba o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem z dne 13. julija 1939 (Sl. l. 338), izdana na podlagi poobl. točke 2 § 91 fin. zak. za leto 1939/40, izpr. z dne 10. avgusta 1940 (Sl. l. 383) ter z dne 11. februarja 1941 (Sl. l. 123).

8. Odredba o minimalnih mezdah za trgovsko in ostalo višje pomožno osebje na ozemlju dravske banovine z dne 16. oktobra 1940 (Sl. l. 549/85 A), izdana na podstavi čl. 2. uredbe o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavanju in rabsodništvu z dne 12. februarja 1937 (Sl. N. 33/XI, Sl. l. 103), odredba Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino o prilagoditvi plač in mezd z dne 5. julija 1941 (Sl. l. 54, pojas. z dne 31. decembra 1941, Sl. l. 3 iz leta 1942) ter odredba o minimalnih mezdah za delojemnike, zaposlene pri javnih delih, z dne 24. novembra 1941 (Sl. l. 103).⁴

⁴ Pri navajanju zakonodaje nismo upoštevali one o delovnem času na pomorskih ladjah. Tu je navesti ur. o ureditvi delovnih pogojev na pomorskih ladjah z dne 23. marca 1935 (Sl. N. 86/XXII), pravil. o ureditvi in razporedu delovnega časa mornarjev z dne 22. junija 1938 (Sl. N. 142/XLIV) ter pravil. o delovnem času na plovnih objektih Direkcije pomorskega prometa z dne 3. maja 1940 (Sl. N. 107/XXXIII). — Samo za območje banovine Hrvatske je bila uveljavljena ur. o luškem delu z dne 2. februarja 1938 (Sl. N. 57/XVIII).

12) S časovno zaščito se torej bavijo številni zakonski viri. Vprašanje je, ali ustreza praktična uporaba teh predpisov duhu in stremljenju delovnopravne zakonodaje.⁵ Namen te razprave je, po kratki teoretični osvetlitvi posameznih problemov časovne zaščite pregledati judikaturu naših sodišč o prekočasnem delu, jo kritično oceniti in podati nekaj misli de lege ferenda; pod črto bomo radi popolnosti navajali mnenja pomembnejših delovnopravnih avtorjev. Ker je zakon o zaščiti delavcev (z. z. d.) temeljni kamen v zgradbi veljavne časovne zaščite in povzroča uporaba ostalih navedenih virov povsem analogna vprašanja, bomo obravnavali v glavnem samo njegove določbe.

Osnovni problemi o prekočasnem delu in časovni zaščiti so tile: I. kdo uživa časovno zaščito, II. katero delo je smatrati kot prekočasno in III. kakšne so posledice prekočasnega dela.

I. Kdo uživa časovno zaščito.

Ta problem bomo razčlenili tako, da bomo obravnavali najprej vprašanje, kateri obrati prihajajo v poštev (objektivni obseg zaščite), nato vprašanje, kateri uslužbenci v teh obratih so zaščiteni (subjektivni obseg), končno bomo opredelili pojem onega pomožnega osebja, ki opravlja t. zv. „višje posle“.

1. Objektivni obseg. Z. z. d. vključuje v svoje območje vsa obrtna, industrijska, trgovinska, rudarska in njim podobna podjetja, ki zaposlujejo pomožno osebje in obratujejo v tuzemstvu. Pri tem ni upošteven javni ali zasebni značaj podjetij, stalnost ali nestalnost obratovanja, niti okolnost, da je podjetje le postranskega značaja v razmerju do glavnega podjetja. Izvzeti so le oni obrati, v katerih so zaposleni samo člani podjetnikove rodbine (§ 1 z. z. d.). Stvarni obseg veljavnosti tega zakona je torej širši od obsega obrtnega zakona, ker zajema vsa državna podjetja, ki jih obrtni zakon izključuje v § 208 — poleg večine javnopravnih podjetij sploh — dalje vse obrate, ki jih ob. z. v 2. odst. § 1 izvzema, a so pridobitnega značaja (na pr. zdravilišča, učni zavodi itd.), in končno celo podjetja, ki so sestavni del poljedelskih in gozdnih gospodarstev, dasi teh

⁵ SS B Zgb izvaja v svojem sklepu Ut 102/32 (Reisman II/116): „Za tolmačenje z. z. d. je važna njegova soc. pol. tendenca, ki prihaja do izraza že v naslovu (zakon o zaščiti delavcev). S tega stališča je presojati njegove odredbe, ker bi sicer bila dana možnost, da podjetnik izkorišča svojega delavca, kar pa duhu in namenu tega zakona ne odgovarja.“

zadnjih z. z. d. ne obsega (arg. ex § 1/1 in fine). Navedena podjetja ne smejo samo predelovati v manjšem obsegu proizvodov poljedelskih ali gozdnih gospodarstev, temveč morajo izkazovati določno stopnjo samostojnosti (arg. ex § 1/2 ob. z.). Najvišje upravno oblastvo (min. soc. pol.) je kompetentno, po zaslišanju pristojnih zbornic (predstavnihštev) odločiti, ali spada neko podjetje v obseg veljavnosti z. z. d. ali ne (§ 1/3).

Vsa navedena podjetja družijo skupni znak obrtnosti, to se pravi, da morajo biti pridobitnega značaja, njih obratovanje mora imeti torej za cilj dobiček. Kjer takega cilja ni, odpade tudi razlog časovne zaščite. Humanitarne, socialne, kulturne in slične ustanove so torej izvzete iz območja z. z. d. To stališče zastopa dosledno tudi sodna praksa, ko odreka značaj podjetja v smislu z. z. d. občinam (KS Bgd, 17. nov. 1938, Su. Pr. III, 1299), delavskim zavetiščem (KS Bgd, Politika 5. nov. 1939), Akademiji znanosti (KS Bgd, 27. dec. 1939, Su. Pr. III, 1302), bolniški blagajni Merkur (SS Zgb, 1. aprila 1937, R-S. III, 978) in humanitarnim ustanovam na splošno (KS Bgd, 20. okt. 1939, Su. Pr. III, 1301). Vsekakor moramo tudi uslužbencem trgovskih zbornic, ki jih ne moremo smatrati za pridobitna podjetja, odreči zaščito po z. z. d. To prav iz navedenega razloga in ne morda zato, ker je ta ustanova javnopravnega značaja (v tem drugem smislu KS Bgd, 28. nov. 1936, Su. Pr. III, 1304, ki obravnava primer kurjača in monterja pri trgovski zbornici. — To odločbo je očitvidno zavedel že cit. § 208 ob. z., ki res izključuje, kakor smo že ugotovili, vsa državna in večino ostalih javnopravnih podjetij iz svojega področja).

Podjetja, ki tvorijo sestavni del poljedelskih in gozdnih gospodarstev, se ne smejo povsem vtopiti v poljedelskem odnosno gozdnem gospodarstvu, tvoreč le njega pomožni tehnični organ — saj že izraz „podjetje“ sam na sebi predstavlja enotnost gospodarske organizacije s samostojnim ciljem. Min. soc. pol. je odreklo zaščito po z. z. d. celo delavcem, zaposlenim v poljedelskih tvornicah špirta, če predelujejo lastne surovine, češ da tvorijo samo del gospodarske celote poljedelskega gospodarstva, s pristavkom, da velja to toliko bolj za delavce kovačnice v poljedelskem gospodarstvu, ker predstavlja samo pomožni organ tega gospodarstva in zato sploh ni gospodarsko podjetje v pravem pomenu besede (SS Zgb, 9. junija 1938, R-S II, 980). Za kvalifikacijo poljedelskega odnosno gozdnega gospodarstva je odločilno, s katerim glavnim poslom se podjetje bavi:

če se bavi s poljedelstvom ali gozdarstvom samo postransko, spada spričo svojega industrijskega, obrtnega itd. značaja v smislu § 1 z. z. d. v obseg tega zakona (n. pr. proizvodjanje špirita, SS Zgb, 7. maja 1937, R-S II, 979).

Obseg obrata v tehničnem smislu določa z. z. d. v § 2, ko postavlja za pojem obrata kot tehnično-proizvajalne edinice⁶ svojo posebno označbo: obrat je vsako organizirano delo v uvodoma navedenih panogah, ki se vrši na zaprtih ali zaprtih, posebej za to določenih krajih, in s pomočjo posebnega pomožnega osebja. — To mesto je edino, kjer postavlja z. z. d. pojem obrata v tehničnem smislu kot antitezo nasproti pojmu podjetja kot pretežno gospodarsko karakterizirani proizvodjalni edinici.⁷ Pri podrobni analizi te označbe vidimo, da vsebuje trojno karakteristiko obrata: tehnično-organizatorično (smotrna združitvev proizvodjalnih činiteljev), krajevno (enotnost kraja obratovanja) in osebno (sodelovanje odvisnega pomožnega osebja).⁸ Ti znaki so objektivnega značaja, zato sama drugačna volja imetnika obrata ne more biti upoštevana.

⁶ T. j. združitvev stvarnih, osebnih in nematerialnih proizvodjalnih činiteljev v dosego določenega, relativno stalnega tehničnega namena (prim. Jacobi, Betrieb und Unternehmen als Rechtsbegriffe, 1926, 10).

⁷ V ostalem z. z. d. ta dva pojma identificira (odnosno ju uporablja promiscue, prim. §§ 1, 30, 87) in razumeva pod obema predvsem obrt kot posebno panogo gospodarske dejavnosti, hkrati pa tudi obrate, kjer se ta dejavnost vrši. — Cit. dol. predstavlja edino označbo obrata v naši delovnopравни zakonodaji poleg določbe § 131 rud. zak. iz l. 1854, ki podaja objektivni obseg obrata v tehničnem smislu, navajajoč taksaativno vse vanj spadajoče dejavnosti. — O razlikovanju med obratom in podjetjem, ki ga je podčrtala zlasti nemška doktrina (Jacobi, gl. op. 6.), prim. Bajič III, 72 ss ter tam navedeno literaturo.

⁸ Obratov, kjer dela lastnik sam, brez pomož. osebja, torej z. z. d. ne vključuje, kar je razumljivo z ozirom na njegovo socialnopolitično tendenco (zaščita odvisnih uslužbencev).

(Dalje prih.)